

Csaba Iván

Az alkalmazott közgazdaságtanon innen és túl

Vázlatok a jóléti rendszer és a szociálpolitika elmélettörténetéhez*

Aki a magyarországi szociálpolitikai gondolkodást tanulmányozza, megállapíthatja, hogy az gazdag szakmai kultúrára támaszkodik. A jelen tanulmány nem vállalkozik arra, hogy átfogó képet adjon a szociálpolitikai témájú hazai kutatásokról és publikációkról. Ez a dolgozat inkább a hazai szociálpolitikai irodalomhoz fűzött személyes impressziókra és olvasmányélményekre épülő széljegyzetnek tekinthető. Megfigyeléseimet mindenekelőtt az elméleti igényű közgazdaságtani művekre alapoztam, mivel azonban a szociálpolitika mint tárgykör alapvetően interdiszciplináris jellegű, kitérek az általam fontosnak ítélt politikai gazdaságtani és szociológiai művekre is. A vizsgált témakör sajátosságai miatt nem elkerülhető az elmélet és a politikai diskurzusban, illetve közéleti zurnalisztikában megtestesülő közgazdasági gondolkodás szembesítése sem. Ez a megkülönböztetés azért fontos, mert a közgazdaságtan mint elmélet és a gazdaságpolitika, valamint a „mindennapi” gazdasági vélekedések között gyakran jelentős szakadék tátong.¹

Örökség: politika és szociálpolitika

Ha a 90-es évek előtti magyar társadalomtudomány és különösen a reformközgazdaságtan egyik sajátossága a politikaorientáltság és a társadalomjobbító ambíció volt, akkor ez az attitűd most jellegzetes örökségként él tovább a hazai szociálpolitikai irodalomban. Szembetűnő, hogy a megjelenő művek mennyire reaktívak a politikai történésekre, gazdaságpolitikai vitákra vagy a törvénykezési fejleményekre vonatkozóan. Az érdeklődés fókuszában ma is a reform, a képlékeny állapotban lévő magyar jóléti rendszer kívánatosnak vagy éppen károsnak tekintett reformja áll. (A szociálpolitikai elmélet és a bevezetett, illetve elmaradt reformok közötti kapcsolatot és a szociálpolitikai reformizmus dilemmáit vizsgálja Semjén András itt közreadott írása is.) A megközelítésmód jellegzetessége, hogy a jóléti államot vagy egyes

* A tanulmány az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében 1995. november 25-én rendezett „Örökség – utánpótlás – felfedezés” című konferencián elhangzott előadás alapján készült.

intézményeit elemző tanulmányok szerzői szinte normaszzerűen térnek ki saját reformjavaslataik, személyes preferenciáik ismertetésére. A többpártrendszer, a parlamenti választások és a „szakértőiség”-kultusz gerjesztette piac és intellektuális izgalmak hatására a program és kiáltványírás szinte külön műfajjá nőtte ki magát a 90-es években. Ez a reformista attitűd részben nem meglepő, hiszen az elemzési terep a közszféra részét, az állami aktivizmus legitimnek tartott területét képezi. Ennek megfelelően a jóléti államot és intézményeit elemző nemzetközi irodalom jelentős mértékben támaszkodik a normatív szemléletű jóléti közgazdaságtanra, illetve az ugyancsak normatív ihletésű politikai és morálfilozófiára. Az elrendezések optimalitását firtató, az egyes megoldások lehetséges előnyeit és hátrányait számba vevő normatív közgazdaságtan azonban nem azonosítható reformreceptek kidolgozásával. Hasonlóan, a ma reneszánszát élő politikai filozófia meggyőző bizonyítékát adja annak, hogy etikai princípiumokról, morális elvekről is folytatható analitikus vita. A szociálpolitika politika. Az elosztási folyamatokat, a jóléti szolgáltatásokat vizsgáló munkák valódi társadalomtudománnyá válásának viszont éppen az a fokmérője, hogy mennyire marad rejtve az elemzők „hitbéli meggyőződése”, hogy milyen az arány a megértésre és a megváltoztatásra való törekvés között. Ennek tükrében megkockáztatható az az állítás, hogy a hazai szakma kívánatos mértékű szekularizációja még nem valósult meg.

A politikaorientáltsággal összefügg a kritikai attitűd, amely a „szocialista reformkor” irodalmának meghatározó vonása volt. A kritikai megközelítés ebben az esetben a tankönyvi és a létező szocializmus, a legitimációs szempontból is lényeges szociális ígéretek és a működő jóléti rendszerek közötti ellentmondás leleplezésére irányult. A kritikai elemzés legalább két forrásból táplálkozott. Az egyik megközelítés – és ezt mindenekelőtt a szociálpolitikus szociológus szakma képviselte – a status quót a demokratikus processzusok, nyílt alkufolyamatok hiánya miatt, valamint a szociális feszültségek, elsősorban a szegénység hivatalos tagadása, továbbá a jóléti szféra nem megfelelő mértékűnek ítélt, ún. „maradékelnvű” finanszírozása miatt bírálta (l. pl. Ferge, 1986a, 1989; Szalai, 1986, 1987). Ez az álláspont a képviseleti demokrácia diszfunkcióiról szerzett gyakorlati tapasztalatok hiányában problémamentesen összeegyeztethető volt azokkal az empirikus eredményekkel, amelyek feltárták a létező szocializmusban újratermelődő deprivációt, illetve a jövedelemújraelosztási rendszer egyes esetekben egyenlőtlenségeket generáló vonásait (pl. Andorka, 1989; Ladányi, 1975; Dániel, 1982; Szelényi, 1983). A kritikai megközelítés másik forrását a reformközgazdaságtan, illetve Kornai János *A hiány* című munkájával fémjelezhető institucionalista gazdaságelemzés szolgáltatta. Ebből a nézőpontból a szociális programok működése és működési zavarai hasonló tényezőkre voltak visszavezethetők, mint a szocialista gazdaság egésze esetében: a „túlzott központosítás” és „tervalku”, a „torz árrendszer” és „rossz érdekelttségi viszonyok”, a „puha költségvetési korlát”, a „paternalizmus” és „bürokratikus koordináció” fogalmi általános magyarázó erővel bírtak. A kritikai elemzés e két irányzata közötti különbségek a megoldási javaslatok iránya közötti eltérést is előrevetítették. A késői szocializmusban azonban még kirajzolódott a konszenzus ösvénye: a puha költségvetési korlát „megkeményítésétől”, a „gazdasági redisztribúció”

visszaszorításától nemcsak a „piaci koordináció” térnyerését, hanem a valódi „jóléti újraelosztás” megerősítését is remélni lehetett (Manchin, Szelényi, 1986). Ez utóbbi scenárió mintha görbe tükörben válna láthatóvá, ha a 90-es évek fejleményeire tekintünk. Miközben a gazdasági újraelosztás hagyományos intézményei megszűntek, a transzformációs visszaesés közepette és legfőképpen annak hatására a „maradékellvű” szociálpolitikából „koraszülött jóléti állam” lett (Kornai, 1992). Ilyen körülmények között a magyar jóléti rendszer nemcsak a politikai, hanem az intellektuális vitáknak is a fókuszába került, ami retorikájában reprodukálni látszik a világméretekben zajló és a társadalomtudományokban is kitapintható bal- és jobboldal közötti vitát. Az egyik oldalon található a fent említett első megközelítés képviselőit, akik a 80-as években a szociális kiadások növelését sürgették, és ma a társadalmi átalakulást óriási kataklizmaként látatják.² Ebből a pozícióból az örökelt intézményrendszer is harcoss védelemre szorul a „minimális állam” bevezetésére irányuló törekvésekkel szemben. A „front” másik oldalán a „pénzügyi lefojtást” eredményező, pazarló „nagy elosztási rendszerekről” hallhatunk, és a paternalista, a „bölcsőtől a sírig” gyámkodó „Állam-Leviathán” vízióját festik elénk (pl. Kopits, 1994; Világbank, 1995; Kornai, 1996). Itt láthatjuk viszont a reformközgazdasázból rendszerváltó ígehirdetővé változott „köz”-közgazdaszókat is, akik az államháztartási reform halaszthatatlanságát panelszerűen ismételtető vagy éppen a bevezetett reformok valódiságát kétségbevonó jeremiáikkal ostromozhatják a mindenkori gazdaságpolitikát csinálókat. Az ismerős gondolatfutamok ellenére azonban a hazai polémia közös sajátosságokat is mutat, és nemcsak azért, mert furcsa szöveggörnyezetet teremt a politikai mező, ahol az úgynevezett jobboldal gyakran szociáldemokrata érvekkel operál, míg az úgynevezett baloldal nem ritkán neoliberaisnak hangzó húrokat is penget. A jóléti állam védelmében és ellene felhasznált retorikai klisék ugyanis nem tűnnek problémamentesen bevethetőnek a hazai terepviszonyok között. Nehezen beszélhetünk ugyanis a „minimális állam” bevezetésének közvetlen veszélyéről ott, ahol a transferek az átlagos pénzbeli jövedelmeknek is több mint 30 százalékát képviselik (Kolosi et al., 1996). Hasonlóan, a koraszülött jóléti állam sztereotípiája félrevezető lehet olyankor, amikor Magyarországon úgy ugrott magasra a jóléti kiadások nemzeti össztermékhez viszonyított aránya, hogy ez a változás döntő mértékben a nevező összezsugorodásával magyarázható. A hazai polémia sajátosságát adja az is, hogy a vita gyakran szakmák, szociológusok és közgazdászok közötti nézetkülönbség formájában jelenik meg. Az ideológiai ellentmondásoktól terhelt felszín mögött azonban a hazai társadalomtudományi gondolkodás ma már árnyaltabb képet mutat, és a tudományos teljesítmények nemcsak e dimenzió mentén értékelhetőek.

Politikai gazdaságtan és a tranzíció

A hazai irodalom tradicionálisan hangsúlyozza a szociálpolitika társadalmi beágyazottságát. Jelzi ezt a „társadalompolitika” elnevezés használata is. A fogalmat Ferge Zsuzsa vitte be a köztudatba, szembeállítva azt a szűken

értelmezett szociálpolitikával. Nem meglepő, hogy a szociálpolitikát vizsgáló magyar társadalomtudomány a marxista makroelmélet alternatívájaként is értelmezhető funkcionalista-strukturalista megközelítésre – különösen Luhmann és Habermas munkásságára – és az azzal sok szempontból rokonítható Polányi-féle institucionalizmusra mutatkozott fogékonyak (l. pl. Manchin-Szelényi, 1986; Ferge, 1986b; Pokol, 1987). Strukturalista-funkcionalista nézőpontból a rendszerváltás egy olyan modernizációs folyamatként is feltüntethető, amely egyfelől a politikai dominancia alól felszabaduló, autonóm gazdasági alrendszer kiépüléséből, másfelől a gazdaságtól elkülönülő, „saját racionalitása szerint” funkcionáló szociálpolitika megjelenéséből áll (Ferge, 1991, 1992; Juhász, 1995). Ez a konstrukció minden bizonnyal lefordítható a szubvenciók, illetve az ártámogatási rendszer leépítésére, a vállalati szintű foglalkoztatási kötelezettség megszüntetésére, valamint a gazdálkodói egységek szociálpolitikai funkciójának csökkenésére. Számos intézményi mozzanat azonban nem kezelhető megfelelően ennek az igencsak teleologikus elméleti sémának a nyelvezetével.³ S bár az elemzők számára nem tűnik egyértelműen üdvöztetőnek, a „funkcionális differenciálódás” útja mindenesetre szembeállítható a politika dominanciáját a piac dominanciájával felváltó Polányi-féle vízió fenyegetésével (Ferge, 1995b).

A funkcionalista-strukturalista megközelítés fő korlátja az, hogy figyelmen kívül hagyja a szociálpolitikát és annak intézményrendszerét formáló politikai aktorokat. Tény, hogy ezen aktorok azonosítása, motivációik és hatalmi-politikai befolyásuk jellemzése nem bizonyult könnyű feladatnak. Mígközben az egyes kormányzatok mozgásterére erősen determinálnak tűnik, a politikai pártok a magukra akasztott ideológiai címkék ellenére nehezen azonosíthatók a jóléti állam valamilyen jellegzetes konfigurációjával. Felderítetlen az a szerep is, amelyet a csökkenő szervezetszűkületű és posztkommunista dominanciájú szakszervezetek játszanak a jóléti politikák formálásában. Még hiányzik annak higgadt elemzése is, hogy a nemzetközi szervezetek és az integrációs törekvések a jóléti politika milyen modelljének kedveznek. A politikai, társadalmi mozgatórugók megítélésével kapcsolatos bizonytalanságokat illusztrálják azok az adaptációs kísérletek is, amelyek Esping-Andersen nyomdokain haladva a rendszerváltást a „jóléti rezsim” közötti elmozdulás oldaláról igyekeztek megragadni (Ferge, 1992; Tóth, 1994a).⁴

A közkiadásokat a szociális jogosultságok nyílt megnyirbálásán keresztül visszafogni kívánó kormányzati erőfeszítések és az azokat övező ellentmondások újabb lendületet adtak a politikát formáló erők és körülmények kereséséhez. Különösen két, egymással homlokegyenest ellenkező következtetésre jutó, mégis hasonló logikájú értelmezést fontos megemlíteni, amelyekkel az alábbiakban valamivel részletesebben foglalkozom. A kialakult szituáció mindkét teória szerint csapdajellegű, mert a lakosság nagy többségével szemben egy szűk járadékleső csoportnak kedvez. Az egyik megközelítés szerint valójában az állam köldökszinórján felnevelkedett, új pénzügyi-gazdasági elit indított támadást a számára már koloncnak tekintett, a szocializmusból örökölt jóléti rendszer ellen (Szalai, 1995; Ferge, 1995a). Hozzájuk csatlakoztak az 1945 előtti uralkodó rétegek és leszármazottaik is (Ferge, 1995a). Ezeknek a csoportoknak a törekvései viszont ellentétesek a társadalom nagy többsé-

gének az érdekével, amely számára a biztonságigény elsődleges motivációs tényező. Ráadásul a történelmi tapasztalatok folytán a magyar lakosság körében a biztonságigény a szokásosnál is szélesebb skálára terjed ki, és ezen igények legfőbb, de egyben legalkalmasabb címzettje is az állam. Az ezzel szemben álló megközelítés szerint a feladat annak a paradoxonnak a megfejtésében áll, hogy a példátlan mértékű jóléti kiadások csökkentésére irányuló reformok a költségeket viselő és a szolgáltatások minőségével egyre elégedetlenebb adófizető fogyasztók ellenállásába ütköznek (Csontos, 1995; Kornai 1996). A lehetséges magyarázatot a metodológiai individualizmusra támaszkodó politikai gazdaságtan, a közösségi választások (public choice) elmélete kínálja, fiskális illúziók szerepére hivatkozva. E szerint a hipotézis szerint, amely a közkiadások növekedésének egyik standard magyarázata a public finance – public choice irodalomban, a közprogramok valós költségeinek alábecslése, valamint a gyenge adótudatosság az optimálisnál nagyobb keresletet gerjeszt a közszolgáltatások iránt. A jövedelmek szerteágazó és gyakran rejtett (pl. tb-járadék) formában történő elvonása mellett a polgárok a társadalmi juttatások és az adóterhek közötti kapcsolatot nem a valóságnak megfelelően értelmezik. A döntésemélet eredeti alkalmazásának tekinthető, ha a „status quo” hatást a jóléti rendszert konzerváló körülményként szerepeltetik. Ez azt jelenti, hogy az egyének egy juttatásfajtaról csak magasabb kompenzációért lennének hajlandók lemondani, mint amilyen értéket tulajdonítanak annak a juttatás bevezetése előtt (Csontos, 1995).⁵ Míg a biztonságigényt középpontba helyező gondolatmenet az államot tekinti adekvát szolgáltatónak, addig ebben az érvelési rendszerben a piaci megoldások vannak magasabbrendűként feltüntetve. Abban ugyanis a fiskális illúziók, valamint a status quo hatás is közrejátszanak, hogy olyan közfinanszírozású programok maradjanak fenn, „amelyek összköltsége minden valószínűség szerint nagyobb, mint a társadalmi haszna” (Csontos, 1995). Ez a helyzet ismét csak egy szűk járadékleső csoportnak hoz hasznot, amelynek tagjai a jóléti szektoron keresztül jutnak hatalmi pozícióhoz, ideértve többek között a közhivatalnokokat, a szakszervezeti elitet vagy éppen az egzisztenciális szempontból államfüggő értelmiségi csoportokat (Kornai, 1996). Mivel mindkét fent említett megközelítés központi jelentőséget tulajdonít az „átlagos” egyéni preferenciáknak, ezért azok empirikus tesztelése hasonló módszereket igényel. A „biztonságigény” jelentőségét vizsgáló kutatások olyan kérdezős vizsgálatokból vonták le a hipotézisüket megerősítő következtetéseiket, melynek keretében megkísérelték mérni az alapvető és a létbiztonságot meghatározó javak iránti igény intenzitását, valamint az állami felelősség kívánatos mértékét ezen javak esetében (Ferge, 1994; Ferge et al., 1996). Bár az említett hazai és nemzetközi mintavételre épülő elemzések Okuntól kölcsönözve tárgyalják az átváltás, a „trade-off” problematikáját, csak éppen a biztonság és a szabadság értékei között, mégsem szembesítették a megkérdozteteket az említett javak költségeivel, a nagyobb biztonság megszerzéséért meghozni kívánt áldozat mértékével. E vizsgálatokkal kapcsolatban az is felvethető, hogy az az eredmény, amely az állam kiterjedt szerepének az igénylésére utal, összefüggésbe hozható a biztonság, illetve a biztosítás nem közösségi intézményeinek a figyelmen kívül hagyásával is (Kornai, 1996).⁶ A fiskális

illúziókat és az adótudatosságot kutató kérdezős vizsgálat eredményei ezen tanulmány írásakor még nem váltak publikussá. Ugyanakkor egy 1995-ben készült felmérés arra enged következtetni, hogy a polgárok differenciált válaszokat adtak akkor, amikor az egyes közösségi programok mértékének a változtatása adócsökkentéssel vagy adóemeléssel összekapcsolva vetődik fel: a megkérdezettek számos jóléti szolgáltatás színvonalának emeléséért hajlandóak mutatkoztak több adót fizetni (Róbert, 1995). Végezetül megjegyzendő, hogy a feltételezett egyéni preferenciákra épülő gondolatmenetek árnyaltabbá tehetőek, és a többség–kisebbség fikciója feloldható, ha azok elmozdulnak az átlagos fogyasztó–szavazópolgártól, és alaposabban szemügyre veszik az egyes csoportok újraelosztásból származó nettó hasznait vagy költségeit.

A jóléti rendszer nemcsak a társadalmi-politikai erők érvényesülésének és konfliktusának eredménye, hanem maga is politikaformáló tényező. Miközben a jóléti állam gazdasági következményei élénken foglalkoztatták a közgazdászokat és társadalomtudósokat, a politikai hatások elemzése kevesebb figyelmet kapott. Az a gondolat, hogy a drámai gazdasági visszaesés ellenére megszilárduló parlamenti demokrácia összefüggésbe hozható a hanyatló piaci jövedelmeket jelentős mértékben helyettesíteni képes jóléti transzferek és szolgáltatások kompenzációs és legitimációs funkciójával, csupán jelzésszerűen jelent meg néhány tanulmányban (Tóth, 1994a; Greskovics, 1996). A kompenzációs funkció szembeállítása a legrászorultabb csoportok „megcélzásának” követelményével termékenyen járulhat hozzá a kutatások incidenciájának elemzéséhez. A jóléti programok politikaformáló szerepére hívhatja fel a figyelmet a munkaerőpiacról kiszorult vagy kivonult, transzferekből élő csoportok, elsősorban a nyugdíjasok politikai magatartásának, valamint kollektív cselekvési lehetőségeinek a vizsgálata is. (E problémákhoz szolgált eredeti adalékokat Greskovics [1994].)

A gazdaságpolitika és a fiskális kihívás

A gazdaságpolitika és a gazdaságpolitikai elmélet számára a jóléti szektor elsősorban mint költségvetési probléma jelent meg. Egy 1987-ben megjelent tanulmány, amely talán az első alapos, a magyar közkiadásokat nemzetközi összehasonlításban vizsgáló elemzés volt, a magyar jóléti kiadások mértékéről megállapította: „Magyarország szintjét nem lehet magasnak tekinteni sem az átlaghoz, sem a hozzánk földrajzilag és fejlettségben közel álló országokhoz képest” (Gács, 1987, 121. o.). A 90-es évek hasonló adatait elemző tanulmányok esetében azonban radikálisan más értékelésekkel találkozhatunk. A különböző összehasonlító elemzések, amelyek tipikusan az OECD országokat választották viszonyítási alapul, Magyarországot a nemzeti össztermékből való részesedés alapján az ún. magasan költelező jóléti államokkal egy sorban helyezték el (Andorka et al., 1995; Világbank, 1995; OECD, 1995). A kiadási terheket és szerkezetet elemző munkák e változás számos aspektusát világitották meg, úgymint a mérhető GDP visszaesését és a feketegazdaság terjedését, az örökölt rendszerek beérését és a kedvezőtlen de-

mográfiai folyamatok kibontakozását, a költséginflációt, a tíz százalék fölötti munkanélküliség megjelenését és az ebből fakadó kiadási automatizmusokat, az ártámogatások kompenzálását vagy az infláció miatt megugró lakáshitel-támogatási közterheket. A jóléti kiadások szerkezetét vizsgáló tanulmányok mégis hiányérzetet hagyhatnak az olvasóban. A gazdaságpolitikai elemzések optikájának középpontjában a nemzeti össztermékhez, illetve az államháztartási kiadásokhoz viszonyított, *relatív* kiadások állnak. Eközben az elemzők figyelmét elkerülni látszik az egyes jóléti programokra fordított kiadások reálértékének alakulása, illetve annak megfontolása, hogy a transzfereket igénybe vevők száma és az egy igénybe vevőre jutó juttatás nagysága miként befolyásolta a kiadások változását.

A jóléti programok makroökonómiai hatásait tárgyaló hazai irodalomban egyaránt felfedezhetjük a monetarista, illetve kínálat-oldali közgazdaságtan és a keynesiánus szempontok alkalmazását. Az uralkodó vélekedés szerint a jóléti terhek kialakult szintje nem fenntartható. Az egyik érvelés szerint gazdasági fejlettségünk szintje ezt a mértéket nem engedi meg (Kornai, 1992, Andorka et al., 1995). Ez az állítás rokonítható Wilensky „iparosítási” elméletével, amely szerint az egy főre jutó jövedelem a jóléti kiadások legfontosabb magyarázó változója.⁷ Továbbá ez a gondolat kapcsolódik egy másik, gyakran hangoztatott szemponthoz is, amely szerint a jóléti kiadások közvetlenül elvonják az erőforrásokat a beruházások elől. A jóléti kiadások nemkívánatos gazdasági hatásaként jelenik meg az általuk gerjesztett költségvetési hiány is, amelyet a növekvő inflációval, a kedvezőtlen fizetési mérleggel vagy pedig a magas kamatlábakon keresztül érvényesülő „kiszorítási effektussal” hoznak kapcsolatba, noha e következmények egymással helyettesítési viszonyban vannak. A kínálati oldalon jelentkező, a közgazdaságtan által hangsúlyozott, pénzbeli jövedelmeket szűkítő, negatív ösztönzési hatások is rendszeresen felbukkannak a tárgyalt káros következmények között. Eszerint a magas adóterhek, többek között, éket képeznek a foglalkoztatási költségek és a jövedelmek között, ami csökkenti a munkaerőkínálatot, valamint – és e két állítás szintén nem ellentmondásmentes – munkanélküliséget eredményez (Kopits, 1994; Világbank, 1995). A károsan ösztönző hatás egyik további megjelenési formájaként említik a feketegazdaság és a jóléti terhek közötti pozitív kapcsolatot, amely tovább növeli a költségvetés hiányát.

A fent említett nézetekkel szemben eltérő álláspontok kifejtésével is találkozhatunk (Köves, 1995a, 1995b; Oblath, 1995a, 1995; Csáki, Orosz, 1995). A fiskális probléma, illetve ezen belül a jóléti kiadások szerepének eltérő értékelése egyrészt a diagnózisban jelentkezik. Eszerint nem a jóléti kiadások mértéke, hanem a nemzeti össztermék visszaesése az igazi probléma. Továbbá kétséges, hogy a költségvetési deficit jelentős feszültségforrás lenne, ha azt mint *reálmutatót* vizsgáljuk. Ehhez a felvetéshez kapcsolódik az a nézet is, hogy a nominális költségvetési hiány sem elsősorban a jóléti programoknak, hanem sokkal inkább a kamatterheknek tulajdonítható. A szociális kiadások hatásmechanizmusa is új megvilágításba kerül. Megfogalmazódott az az alapvetően keynesiánus szempont is, hogy a visszaesés közepette stabilizátor funkciót tölthetnek be a transzferek, ami nem feltétlenül negatív

összhatású a beruházásokra nézve sem, bár a magyar gazdaság nyíltságából fakadó következményeket nemigen veszik figyelembe az e nézetten állók. A kiszorítási effektusra és a káros ösztönzőket hangsúlyozó érvekre reflektál az a gondolat is, amely a jóléti kiadások egy tetemes részét (pl. egészségügy, oktatás) beruházásként értelmezi, ami viszont inkább erősítheti egy ország versenyképességét.

A polémia még korántsem tekinthető lezártnak. Annyi azonban elmondható, hogy a bemutatott és ellentétes következtetésre lehetőséget adó érvek igazán még nem szembesültek egymással, és könnyen lehetséges, hogy a konfliktus feloldásának igazi útja az lesz, ha megtalálják a megfelelő átváltást az egymást kioltó hatások között. Mindenesetre a jóléti rendszer gyakran az átmeneti gazdaságra nehezedő, leküzdhetetlennek látszó kolosszusként jelenik meg. A jóléti rendszer mint fiskális probléma ellentmondása – és a hazai gazdaságpolitikai gondolkodás kedveli az ilyen paradoxonokat – abban áll, hogy míg a gazdasági növekedés felgyorsulása nehezen képzelhető el a jóléti terhek jelenlegi szintje mellett, a kiadások mértékének a leszorítása is csak gazdasági növekedés esetén látszik kivitelezhetőnek (l. pl. Kornai, 1994). Ráadásul, a kiadások lefaragására irányuló erőfeszítések is újabb kiadási igényt támasztanak, ami a magyar „leaky bucket”, a lyukas tejeszacskó képzeze által vonult be az irodalomba (Tóth, 1994).

Mikroökonómiai megalapozások

A nemzetközi közgazdaságtani irodalomban a jóléti szolgáltatások és transzferprogramok elemzése mindenekelőtt a mikroökonómia illetékességi körébe tartozik (l. pl. Rupp, 1992). A mikroökonómiai elemzés a megközelítésmód szerint lehet normatív vagy pozitív irányultságú. Az előbbi a gazdasági szituációk jóléti, illetve hatékonysági értékelésére törekszik, míg az utóbbi adott intézményi korlátok mellett modellezi a szereplők magatartását. A normatív elemzés a jóléti közgazdaságtanra és annak alapvető teorémáira épít. Ezek szerint az állami beavatkozás nemcsak méltányossági, hanem hatékonysági szempontból is igazolható lehet. Ebben a megközelítésben az állami beavatkozás céljai és eszközei analitikusan elkülöníthetők egymástól. Így, többek között, vizsgálható az, hogy adott redisztributív célok mely intézmények segítségével valósíthatók meg a leghatékonyabban. A javak elosztásának igazságosságát javító programokat gyakran csak hatékonysági veszteségek árán lehet érvényesíteni. Ekkor a feladat az egyes elrendezések (pl. juttatások és adók) által közvetített ösztönzők pozitív elemzése, és ennek alapján a hatékonysági és méltányossági szempontok közötti optimális átváltás megtalálása. Előállhatnak azonban olyan szituációk is, amikor a méltányosság és hatékonyság közötti konfliktus eltűnik. Ilyenkor a javak piacon megvalósuló allokációja nem tekinthető *Pareto-értelemben optimálisnak*: legalább egy szereplő jóléte növelhető anélkül, hogy bárkinek a helyzete romlana ezáltal. Ez a helyzet áll elő a *piaci kudarcok*, ill. *elégedetlenségek* esetében. Piaci kudarcok léphetnek fel a tökéletlen verseny, externáliák és közjavak, hiányzó piacok, valamint információs problémák következtében. A közgazdaságtani

elemzés azt sugallja, hogy a jóléti programok által előállított javak és szolgáltatások nem ritkán eleget tesznek e tulajdonságok valamelyikének vagy egyszerre többnek is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a piac korlátozásának igazolására nem elégséges a piaci kudarcok lehetőségének bemutatása. A korszerűbbnek tekinthető megközelítés szerint először is figyelembe kell vennünk, hogy magánintézmények is adhatnak megfelelő válaszokat, ha a piaci tranzakciók nem bizonyulnak hatékonyak. Továbbá a közösségi programok támogatására azt is meg kell mutatni, hogy a kormányzati megoldások elvben eredményezhetnek-e javulást, figyelembe véve az állami intézmények információk korlátait is: ekkor a piaci egyensúly *korlátozott* értelemben sem *Pareto-optimális*. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a piac korlátozásának több intézményi lehetősége létezik a szabályozástól a magánszereplőket kikiktató szolgáltatásig bezárólag: így a piaci kudarcok nem összeegyeztethetetlenek a jóléti szolgáltatások versenyzői modelljével sem. Végül, de nem utolsósorban azt is szükséges vizsgálni, hogy a közösségi programtól várható javulás a hatékonyság terén megvalósítható-e adott demokratikus és bürokratikus processzusok mellett. Ez utóbbi kérdés megfontolását teszi lehetővé a piaci kudarcoknak a *kormányzati elégtelenségekkel* való szembesítése, amelyhez a közösségi választások elmélete szolgáltatja az elemzési kereteket. A kormányzati kudarcok származhatnak a kiválasztási eljárások tökéletlenségéből, a szavazók tökéletlen informáltságát kihasználó politikusok és szervezett érdekcsoportok járadékleső magatartásából, valamint a monopolisztikus pozícióban lévő bürokraták erőfölényének érvényesítéséből.

A fentiek alapján a mikroökonómiai megalapozottságot nélkülöző nézetnek tekinthető a jóléti állam igazolása a piaci elégtelenségek pusztá tényére hivatkozva éppen úgy, mint a jóléti szolgáltatások mechanikus azonosítása a közönséges piaci javakkal. Bár mindkét esetre találhatunk példákat a hazai irodalomban, a hatékony piaci működés feltételeit gyakrabban hagyják figyelmen kívül. Ez a gondolkodásmód, amely uralja a zsumalisztikai közgazdaságtant, de jelen van az elméleti írásokban is, részben visszavezethető a hazai mikroökonómiai műveltség hiányosságaira.⁸ Ugyanakkor az az elfogultság, amely elfedi a jóléti és a „versenyszektor” közötti lényeges különbségeket, értelmezhető a marxista politikai gazdaságtannal szemben kialakult ellenhatásként is, amely a „termelő” és „nem termelő” szektorok közötti megkülönböztetés alapján másodlagos szerepet tulajdonított a szolgáltatásoknak. A 90-es évek elméleti közgazdaságtani irodalmában azonban találkozhatunk olyan írásokkal is, amelyek a jóléti közgazdaságtan módszereit adaptálva elemzik a jóléti politikák egyes területeit, és a piaci kudarcok lehetőségének figyelembevételével értékelik az intézményi alternatívákat. (E témakörön belül említést érdemel, többek között, Galasi és Kertesi [1991] írása az externáliás hatásokkal kapcsolatban az egészségügyi szolgáltatások esetében, továbbá Semjén [1992] munkája az oktatási jószág sajátosságairól, valamint az egyes kockázatformák esetében a biztosítási piacok korlátait vizsgáló tanulmányok [Fraternité, 1991; Csaba, 1991; Köllő, Semjén, 1995].) A kormányzati elégtelenségek modern elméletének hazai művelése is az adaptációs szakasz elején tart. Megjegyzendő viszont, hogy a reformközgazdaságtan hagyományokat teremtett a klasszikus politikai közgazdákéhoz hasonló elem-

zési módszer számára, amely az önkényes állami szabályozás perverz hatásainak bemutatására koncentrál. A fiskális illúziók hipotézisének alkalmazására tett erőfeszítés mellett – amelyet a fentiekben már ismertettem – a közösségi választások elméletének eredeti interpretációját képviseli a magyar bérlakásprivatizáció leírása a koncentráltan jelentkező hasznok és diffúz költségek körülményei között kibontakozó járadékleső stratégiák alapján (Hege-dűs, Tosics, 1991).

Ha az egyes jóléti politikák közgazdaságtani tárgyalását vesszük számba, akkor már a publikációk mennyisége alapján is a nyugdíjbiztosítással, illetve a generációk közötti transzferekkel foglalkozó írásokat kell elsőként megemlítenünk (l. pl. Augusztinovics, Martos, 1995; Simonovics, 1995; Martos, 1994; Augusztinovics, 1993). Az e területen született művek sajátos színfoltot képviselnek a magyar közgazdasági irodalom palettáján: a tárgyalás nyelvezete, valamint az elemzett problémák gyakran elütnek a kurrens nemzetközi irodalomban megszokottól, ami az olvasó számára az öntörvényűség báját sugározhatja.⁹ Mindez azonban nem vált gátjává annak, hogy közgazdaságtani szempontból releváns eredeti felismerések szülessenek e területen. A tudományos teljesítmények között tarthatjuk számon többek között azoknak a kohorszmodelleknek a kidolgozását, amelyek nemcsak az öregkori fogyasztást, hanem a „gesztációs periódus” alatti negatív megtakarítás mozzanatát is beépítik az elemzésbe. Ilyen körülmények között például a felosztó-kiróvó nyugdíjakat hátrányosan érintő hatások előnyösek lehetnek a valamennyi generációt átfogó újraelosztási rendszer szempontjából (Simonovics, 1995; Augusztinovics, 1993). A témakörrel foglalkozó írásokból nem ritkán kiérződik az elfogultság az életpálya mentén végrehajtott jövedelemátcsoportosítás közösségi formái iránt. Ennek ellenére az említett tanulmányokban figyelemre méltó szempontokat olvashatunk a nyugdíjbiztosítás magánosítására, illetve tőkefedezetív alakítására vonatkozó javaslatokkal kapcsolatban, ami megtermékenyítő hatást gyakorolhat a témakör körül zajló, erősen ideologikus gazdaságpolitikai vitára.

Az adózási és transzferprogramok ösztönzési hatásainak közgazdaságtana ma már fontos hídfőállásokkal rendelkezik, mindenekelőtt a külföldi folyóiratokban és tankönyvekben kifejtett elmélet, valamint a rendelkezésre álló empirikus eredmények ismertetése terén (Semjén, 1993; Köllő, Semjén, 1995; Gál, 1996; Király, 1989). Ennek ellenére a hazai irodalomban a jóléti programok és az ezzel kapcsolatos adóterhek káros hatásaira vonatkozó, ortodox érvek gyakran leegyszerűsítő módon, a munkaerő-kínálatra gyakorolt helyettesítési és jövedelmi hatás, valamint a kínálati és a jóléti következmények világos megkülönböztetése nélkül szerepelnek.¹⁰ A hazai kutatások nemcsak az empirikus vizsgálatok területén nyújthatnak tudományos konklúziókat, hiszen az átalakulóban lévő gazdaság számos speciális problémát vet fel: ilyen kutatási feladatnak tekinthető többek között a jövedelemfüggő transzferek ösztönző hatásának modellezése az infláció és az ezzel összefüggő jogosultsági jövedelemhatárra vonatkozó bizonytalanság mellett, valamint a fekete gazdasági opció figyelembevételével. A jövedelmi transzferek ösztönző hatásaival kapcsolatos kutatásoknak a jövőben minden bizonnyal lendületet ad az a tény, hogy a pénzbeli juttatások a közgazdaságtant az elmélet

és az empiria terén egyaránt magas színvonalon művelő munkaerőgazdászok érdeklődési körébe kerülnek.¹¹ Ezt jelzi az a rendkívül figyelemre méltó ökonometriai vizsgálat is, amely a 90-es évek magyar adatait elemezve azt a hipotézist látszik megerősíteni, hogy miközben a magasabb munkanélküli segélyek növelik a rezervációs béreket és ezáltal a munkanélküliség valószínűségét, egyúttal erősebb ösztönzést adnak a munkahelykeresési erőfeszítéseknek, ami viszont kedvező a munkanélküliség alakulása szempontjából (Galasi, 1995).

A természetbeni juttatások, az oktatás és az egészségügyi ellátás területén kifejtett elméleti munkákat illetően elmondható, hogy a 70-es–80-as évek írásaiban megnyilvánuló, eklektikus megközelítésmód által teremtett tradíció – amelyben keverednek a szociológiai és a közgazdaságtani szempontok – még ma is erősen érezteti a hatását. Ez a szemléletmód különösen alkalmas a szolgáltató és az erőforrások allokációjában részt vevő intézmények és szereplők egymáshoz való viszonyának a feltérképezésére, a domináns „koordinációs mechanizmusok”, valamint az érdekérvényesítési stratégiák jellemzésére (l. pl. Lukács, Várhegyi, 1989; Orosz, 1992; Antal Z., 1991; Vince, 1995). Ugyanakkor e szellemi tradíció mellett a mikroökonómiai ihletésű elemzések ma még lépéshátrányban vannak. Ezen a téren az oktatásgazdaságtan talán előbbre tart, míg az egészségügyi szektor irodalmában (mindezekelőtt az Egészségügyi Gazdasági Szemle hasábjain) a menedzsmentszemlélet kibontakozása hozott komoly változást. Az alkalmazott közgazdaságtani vizsgálódás számára a kihívást a szabályozott piac irányába mutató intézményi fejlődés adja, amely a modellező és az empirikus közgazdászok számára egyaránt számos izgalmas problémát vet fel. Az ilyen jellegű reformokkal kapcsolatos elméleti irodalom fő állítása talán abban foglalható össze, hogy a szolgáltatók közötti verseny lehetőségének kiszélesítése csökkentheti az allokációs és az „X-hatékonyságot”, azonban a piaci ösztönzők érvényesülése a szolgáltatott javak sajátosságai miatt nemkívánatos, a hatékonysággal szemben álló következményeket is eredményezhet (Semjén, 1992; Orosz, 1991). Többek között még a jövő mikroökonómiai kutatásaira vár annak az elemzése, hogy a különböző tulajdonformájú intézmények hogyan reagálnak a blokkfinanszírozást felváltó és a mérhető teljesítményhez igazodó finanszírozási formákra, olyan körülmények között, amikor ezen intézmények outputjának lényeges paraméterei nem verifikálhatóak vagy nem megfigyelhetőek. Az oktatás esetében a sajátosságot a fiskális decentralizáció, míg az egészségügyben az árakat a rögzített globális költségvetés szerint meghatározó Cuornot-típusú árszabályozás és a szolgáltatók potenciális keresletindukáló magatartása adja.

Bár a mikroökonómia szempontjából az igazságos elosztás kritériumai exogének, itt térek ki azokra a normatív morális kritériumokra, amelyek nyíltan vagy burkoltan kifejezésre jutnak a jóléti szektort és a szociálpolitikát elemző művekben. Az intézmények normatív értékelése elválaszthatatlan a jó társadalmi berendezkedésről vallott elvektől. Az elosztási igazságosságnak számos tradíciója érezteti hatását a nemzetközi irodalomban a komunitariánustól az utilitariánusig. Talán mégis megkockáztatható az az állítás, hogy az igazságosságról folyó diskurzus középpontjában a nem-konzekvencialista

és liberális gyökerekre építő, analitikus politikai filozófiai irányzatok állnak. Ez az analitikus filozófia jelen van a magyar filozófiai gondolkodásban (Kis, 1986, 1992; Heller, 1990), de a szociálpolitikai irodalomban szinte csak elhanyagolható mértékben található meg. Ehelyett a szociológus műhelyekben inkább a társadalmi integráltságot önértéknek tekintő, ezért az igazságos elosztás szempontjából konzervencialista, kommunitariánus értékrend az uralkodó. A jóléti intézményeket elemző közgazdaságtani írásokban viszont többnyire a rászorultsági elv és autonómia, illetve a szolidaritás és a biztosítási elv szembeállításával találkozhatunk, bár e szavak köznapi jelentése nem sok eligazításra ad esélyt az elosztási vitára valóban okot adó esetekben.¹²

Az empirikus módszerek és a szociálpolitika

A szociálpolitikával foglalkozó hazai irodalom egyik örvendetes jellegzetessége az empirikus orientáció. Ez különösen akkor válik szembeötlővé, ha a hazai termést összehasonlítjuk azokkal a kötetekkel, amelyek a közép-európai országok jóléti politikájának alakulását mutatják be a régió szerzőinek tanulmányaira támaszkodva (Pestoff, 1995; Deacon, 1992; Deacon, Szalai, 1990). Valószínűleg a nemzetközi pénzügyi szervezetek szakértői tanulmányai is hozzájárultak ahhoz, hogy a szociálpolitikát elemző kutatók előszeretettel mutatnak be a jóléti programokat jellemző adattáblákat. Az adatokra való hivatkozás a gazdaságpolitikai viták jellegzetességévé is vált. Az empiriára való támaszkodás kétségtelenül fegyelmezőerőt jelent, hiszen annak valószínűsége sem kizárt, hogy az adott adatok formájában megragadott tények a szerzők várakozásaival ellentétes képet mutatnak. Olyankor azonban, amikor az igazságos berendezkedés ügye forog kockán, nem meglepő, ha időnként az adatok „pöckölgetésével” vagy a preconcepcióknak alávetett értelmezésével is találkozunk.¹³ Az alkalmazott elemzési módszerek szempontjából elmondható, hogy a vizsgált adatok többnyire egyszerű statisztikai összegző információk (átlag, szórás, gyakoriság), a többváltozós statisztikai, ökonometriai módszerek alkalmazása ritkább, de terjedőben van.

A magyar jóléti rendszer egyes jellemző adatainak, indikátorainak (pl. a GDP-hez viszonyított kiadások, ágyszám, juttatások helyettesítési rátája) komparatív bemutatása a szociálpolitikai írások egyik jellegzetes technikája. Viszonyítási alapként a szerzők ilyenkor az OECD országokat választják, ami részben érthető a rendelkezésre álló és jó minőségű adatok tükrében. Feltűnő azonban, hogy mennyire háttérbe szorul a közép-kelet-európai országokkal való összehasonlítás. (Egy ritka példája a hazai részvételű regionális komparatív elemzésnek a Ferge és szerzőtársai által készített tanulmány [1996].) A rendelkezésre álló adatok azt sugallják, hogy a jóléti szektorban végbement változásoknak nincs speciális magyar útja, különösen a Visegrádi Szerződés országai mutatnak több hasonlóságot. Ezekben az országokban az tűnik a tipikus trendnek az átalakulás első szakaszában, hogy a GDP és a bérek esésénél kevésbé csökkent a személyes jövedelmek nagysága, valamint a jövedelmeken belül nőtt a transzferek jelentősége a munkajövedelmek ro-

vására, ami összefüggésben van a jóléti kiadások GDP-hez mért arányának nem jelentéktelen emelkedésével. Ennek következményei éreztetik hatásukat a növekedésnek indult gazdaságokban is (UN, 1994; UNICEF, 1995). A komparatív regionális szemlélet hiánya természetesen nemcsak az adatok összehasonlítására vonatkozik: tükröződik benne a felzárkózási és integrálódási erőfeszítések ellentmondásossága is.

Az elmúlt időszak empirikus szociálpolitikai kutatásainak kétségtelenül legfontosabb fejleménye a háztartások jövedelmi változásainak folyamatos nyomonkövetése és elemzése, aminek az egyik fő forrása a TÁRKI által végzett háztartáspanel-felvétel (Sík, Tóth, 1992, 1993, 1996; Andorka et al., 1996). A háztartáspanel-vizsgálat és más hasonló reprezentatív felmérések lehetővé teszik, hogy viszonylag átfogó képet alkothassunk a Magyarországon lezajló átalakulási folyamat társadalmi és jövedelmi vetületéről. A háztartáspanel-vizsgálat adatainak elemzése nem egy meglepő eredményt hozott felszínre. Így sokak várakozásaival nem áll összhangban az a tény, hogy az egyes jövedelmi decilisek között a legalsó tized jövedelmi pozíciójának változása az átlagnál nem rosszabb 1991 óta (Bedekovics et al., 1994; Kolosi et al., 1996). Hasonlóan érdekes eredménynek tekinthető a magyar lakosság jövedelmi csoportok közötti gyors mobilitása, ami ellentmond a tartós társadalmi szegregálódás gyakran hangoztatott képzetének (Kolosi et al., 1994; Andorka, Spéder, 1994, 1996). A jövedelmi adatok elemzése módszertani fejlődésen is keresztülment. Bár a KSH korábban is alkalmazott súlyokat a háztartások ekvivalens jövedelmének kiszámításakor, az alkalmazott súlyok érzékenységének a vizsgálata, valamint az egy főre jutó jövedelem és az ekvivalenciaskálák alapján számított jövedelemstatisztikák szisztematikus összehasonlítása az eltelt időszakban vált igazán közkinccsé. Széles társadalomtudományi közönség juthatott el ahhoz a felismeréshez, hogy a jövedelmi adatok értelmezése számos dimenzió mentén történhet, és az azonos adatoknak többféle interpretációja is elképzelhető, attól függően, hogy melyik „ablakon” keresztül figyeljük meg azokat. Jó példa erre a transzferek incidenciájának elemzése, ami még korántsem tekinthető lezárt feladatnak (Tóth, 1994b, 1996). A juttatások célzottságának mértéke nem független attól, hogy háztartásokat vagy egyéneket rendezünk sorba, hogy az összehasonlítás alapja a piaci, a nettó diszpozábilis vagy éppen a transzferek előtti jövedelem, vagy hogy a háztartások összjövedelmét, egy főre jutó jövedelmét vagy valamilyen súlyozás alapján számított ekvivalens jövedelmét hasonlíttjuk össze. A juttatások célzottságát hirdető politikus zavarba kerülhet, de cserébe az empirikus tények igazságának bizonytalanságát és sokrétűségét nyertük: ezen a ponton ér véget a politika, és kezdődik a tudomány.

Jegyzetek

1. Az elméleti és a „mindennapi” közgazdaságtan között itt használt elhatárolás emlékeztethet az ökonómia marxi felosztására, amely a klasszikus megközelítést szembeállította az ún. vulgárisal. Az általam használt megkülönböztetés azonban nem a társadalomkritikai erő jellemzésére szolgál, csupán azt a jelenséget kívánom érzékeltetni, hogy a közösségi, kormányzati döntésekre közvetlenül hatást gyakorló szűkebb vagy tágabb szakmai közvélemény-

ben az elméleti következtetéseket leegyszerűsítő vagy éppen elméletileg téves nézetek gyakran tartósan is megrögzülhetnek. Természetesen annak a lehetősége nem kizárt, sőt gyakran éppen ez a helyzet, hogy elméleti megalapozottság nélkül is sikeres lehet egy gazdaságpolitika.

2. Jól illusztrálja ezt Ferge Zsuzsa egyik közelmúltban megjelent tanulmányának címe: „Is the World Falling Apart – A View from the East of Europe” (Ferge, 1995b).

3. Így például elsikkad az elsődleges jövedelmek szabályozásának a gyakorlata a piaccgazdaság körülményei között (minimumbérek, bérmegállapodások, közalkalmazotti bérek rendszere stb.), a törvényileg kikényszerített, de a vállalatok által nyújtott biztosítási juttatások lehetősége (pl. betegszabadság), továbbá a különböző vállalati jóléti programok formájában „eltérített” bérek szerepe. A politikától független szociálpolitikai alrendszer valósággal való összeegyeztetése is rendkívüli képzelőerőt igényel.

4. Esping-Andersen (1990) három rezsím klasztert különböztet meg, a liberálist, a konzervatívát és a szociáldemokratát. Ebből a szempontból nem tűnik megnyugtatónak a szocialista időszakot „konzervatív-szociáldemokrata-liberális” vagy „kommunista-konzervatív” rezsímként jellemezni. A még csak kontúrjaiban kiépülő új jóléti rendszer besorolását talán még ennél is nagyobb bizonytalanság övezi.

5. Csontos László (1995) ezt a körülményt a racionális döntések szempontjából egyértelműen döntésméleti anomáliának nyilváníja, azonban csak részben van erről szó. A mikroökonómiában a fogyasztói hasznat az ún. Hicks-féle keresleti görbék segítségével mérjük. Ez az a keresleti görbe, amely az egyén hasznossági szintjét változtatlanul hagyja különböző jószágmennyiségek mellett. Az egyes hasznossági szintekhez tartozó keresleti görbék csak akkor esnek egybe, ha az ún. jövedelmi hatás nulla: az egyének kereslete független jövedelmi helyzetüktől. Ez csak nagyon speciális hasznossági függvények esetében (azaz kvázilineáris függvények) áll fenn, és ezért általában csak minimális mennyiségű változások között hanyagolható el a fizetési és elfogadási hajlandóság közötti különbség.

6. Kornai és a hasonló ellenvetéseket megfogalmazó közgazdászok ugyanakkor gyakran a magánmegoldások iránt tanúsítanak elfogódottságot a hatékonyságban mutatkozó előnyök és hátrányok közelebbi elemzése nélkül. Erre a problémára a későbbiekben még visszatérek.

7. E hipotézis kétségességgel kapcsolatban lásd pl. Tóth István György kimerítő elemzését (Tóth, 1994a).

8. A piac teljesítőképességével kapcsolatos illúziókra szolgáltató példát az Alkotmánybíróság egyik sokat vitatott határozata. Az Alkotmánybíróság ugyanis, többek között, a reális magánmegoldások lehetőségének elzárására hivatkozva, vagyis a magán anyasági biztosítás bevezethetőségét feltételezve kifogásolta a „Bokros-csomag” anyasági juttatásokat megnyirbáló rendelkezéseit (Magyar Közlöny, 1996).

9. Jól példázza ezt Simonovics András tanulmánya, amely Aaron 1966-os cikkére építve tesz véleményem szerint rendkívül figyelemre méltó megállapításokat (Simonovics, 1995).

10. Kopits (1994) például egy egyszerű keresleti és kínálati modell segítségével úgy tárgyalja a „munkaerőpiaci ékek” nemzetközi össztermék csökkentő hatását, hogy említést sem tesz az adók által kiváltott jövedelmi hatás munkaerő-kínálatot növelő potenciális hatásáról: így felteszi, hogy a munkaerő-kínálat görbéje mindenhol pozitív meredekségű, aminek ellenkezőjére számos empirikus bizonyíték áll rendelkezésre. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy a káros ösztönző hatások rutinszerű felsorolásához képest ritkán olvasni az egyes transzferek potenciális kockázatsökkentő hatásáról, ami pozitívan hathat bizonyos kockázatos üzletágakban a vállalkozói kedvre.

11. A hazai munkaerőpiaci elemzésekkel itt nincs módomban részletesebben foglalkozni. Szociálpolitikai és tudományos jelentősége miatt azonban legalább e jegyzet erejéig említést kell tenni Kertesi Gábornak a cigányság munkaerőpiaci helyzetével és oktatási esélyeivel kapcsolatos ökonometriai elemzéseiről (Kertesi, 1994, 1995). A szerző eredményei azt sugallják, hogy a munkanélküliség magas incidenciája, valamint az átlag alatti bérek a cigányság körében nemcsak az átlag alatti képzettségi szinttel, hanem a munkaerőpiaci diszkriminációval is kapcsolatba hozhatók.

12. Kornai János nagy hatású röpiratában a rawlsianus differencia princípium egy érdekes, de korántsem problémamentes átfogalmazására tett kísérletet: eszerint a kívánatos elosztási változás magában foglalja a legalul lévők helyzetének dinamikus javítását (Kornai, 1989).

Ezt az elvet Kornai megismétli egyik legutóbbi tanulmányában is, de mint egy segédtelet, amely kimondja: „Segíteni kell a szenvedőknek, a bajbajutottaknak, a hátrányos helyzetben lévőknek.” (Kornai, 1996, 37. o.) Ez az emberbaráti gondolat azonban nehezen tekinthető az egyén szuverenitására vonatkozó kritériummal együtt olyan elméleti konstrukciónak, amely lehetőséget adhat a jóléti intézmények analitikus értékelésére az igazságosság szempontjából, és ezt a szerző egy lábjegyzetben maga is elismeri.

13. Hogy az empirikus eredmények és az egyéni meggyőződések hogyan feszülhetnek egymásnak, azt jól példázza a TÁRKI háztartáspanel-vizsgálatának egyik meglepő eredménye körüli értelmezési eltérés, mely azt mutatja, hogy a legelső decilis relatív pozíciója ellentmondásosan alakult 1991 és 1994 között: az első és a második adatfelvétel között az alsó decilis jövedelmi helyzete kedvezőbben alakult a fölötte lévő csoportoknál, míg a következő időszakban ezzel ellentétesen alakult (Bedkovics et al., 1994). Nos, ezt az eredményt egyes kutatók a középrétegek lecsúszásaként, míg mások a legszegényebbek leszakadásaként látatták.

Irodalom

- Andorka R. (1989): Szegénység Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 1989/12.
- Andorka R., Spéder Zs. (1994): Szegénység a 90-es évek elején. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovics Gy.: *Társadalmi Riport 1994*. Budapest, TÁRKI.
- Andorka R., Kolosi T., Vukovics Gy.: *Társadalmi Riport 1994*. Budapest, TÁRKI.
- Andorka R., Kondratás J., Tóth I. Gy. (1995): A jóléti rendszer jellemzői és reformjának lehetőségei. *Közgazdasági Szemle*, 1995/1.
- Andorka R., Spéder Zs. (1996): Szegénység. In: Sík E., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Péternoszter 1992–1995*. Budapest, TÁRKI, 1996.
- Antal Z. L. (1991): Piaci mechanizmusok szerepe az állami egészségügyben. (Az egészségügy példáján) In: Hanák K. (szerk.): *Terhesség–Szülés–Születés*. Budapest, MTA SZKI.
- Augusztinovic M., Martos B.: (1995): Számítások és következtetések a nyugdíjreformra. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz.
- Bedkovics I., Kolosi T., Szívós P. (1994): Jövedelmi helyzet a 90-es évek első felében. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovics Gy.: *Társadalmi Riport 1994*. Budapest, TÁRKI.
- Deacon B. (ed.) (1992): *Social Policy, Social Justice and Citizenship in Eastern Europe*. Avebury, Glower Publishing Company.
- Deacon, B., Szalai J. (eds.) (1990): *Social Policy in a Changing Europe*. Avebury, Glower Publishing Company.
- Csáki Gy., Orosz É. (1995): Az államháztartás reformja: csak az elosztás? *Esély*, 3. sz., 26–43. o.
- Csontos L. (1995): Fiskális illúziók, döntéelmélet és az államháztartási rendszer reformja. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- Dániel Zs. (1982): Bérlekás, jövedelem, állami redisztribúció. *Gazdaság*, 4. sz., 25–42. o.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three World of Welfare Capitalism*. Cambridge, Policy Press.
- Ferge Zs. (1986a): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, Gyorsuló Idő.
- Ferge Zs. (1986b): Zsörtölődő megjegyzések Szelényi Iván és Manchin Róbert tanulmányához. *Medvetánc*, 2–3. sz.
- Ferge Zs. (1989): *Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei*. Budapest, KJK.
- Ferge Zs. (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Ferge Zs. (1992): Social Policy Regimes Social Structure – Hypothese for the Prospects of Social Policy in Central and Eastern Europe. In: Ferge Zs., Kolberg, J. E.: *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt, Campus.
- Ferge Zs. (1994): Szabadság és biztonság. *Esély*, 5. sz.
- Ferge Zs. (1995a): Az átmenet társadalmá. *Esély*, 4. sz. 3–18. o.

- Ferge Zs. (1995b): Is the World Falling Apart – A View from the East of Europe. *Szociológiai Szemle*, Special Issue, 27–47. o.
- Ferge Zs., Sík E., Róbert P., Albert F. (1996): *Social Costs of Transition. International Report*. Bécs, Institut für die Wissenschaften vom Menschen, SOCO Working Paper.
- Fraternité (1991): *Jelentés a társadalombiztosításról*. Budapest, Fraternité Rt.
- Gács E. (1987): Szociális kiadásaink nemzetközi összehasonlításban. *Szociálpolitikai Értesítő*, 3. sz.
- Gál R. I. (1996): A társadalombiztosítási programok ösztönző hatásai. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz., 128–140. o.
- Galasi P., Kertesi G. (1991): A hálapénz ökonómiája. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- Galasi P. (1995): *Job search and unemployment benefit: analysis of household panel survey data*. ILO/Japan Pr. WP31.
- Greskovics B. (1994): *A tiltakozás és a türelem politikai gazdaságtanáról*. Kandidátusi disszertáció, Budapest, CEU.
- Greskovics B. (1996): *Good-bye breakdown prophecies, hello poor democracies*. Budapest, CEU, kézirat.
- Hegedűs J., Tosics I. (1991): Privatizáció a lakásrendszerben. *Esély*, 3. sz., 60–67. o.
- Juhász G. (1995): A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé. *Esély*, 3. sz., 3–25. o.
- Heller Á. (1990): *Az igazságosságon túl*. Budapest, Gondolat.
- Kertesi G. (1994): Cigányok a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz.
- Kertesi G. (1995): Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.
- Király J. (1989): Kollektív vagy egyéni racionalitás. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.
- Kis J. (1986): *Vannak-e Emberi Jogaink?* AB Független Kiadó, 1986.
- Kis J. (1992): *Az abortuszról*. Budapest, Cserépfalvi.
- Kolosi T., Szívós P., Bedekovics I., Tóth I. Gy. (1996): Munkaerőpiac és jövedelmek. In: Sík E., Tóth I. Gy.: *Társadalmi Páternoszter 1992–1995*. Budapest, TÁRKI.
- Kopits Gy. (1994): Félúton az átmenetben. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz., 478–497. o.
- Kornai J. (1982): *A hiány*. Budapest, KJK.
- Kornai J. (1989): *Indulatos Röpirat a Gazdasági Átmenet Ügyében*. Budapest, HVG Rt.
- Kornai J. (1992): A posztoszocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz., 489–512. o.
- Kornai J. (1994): A legfontosabb: a tartós gazdasági növekedés. Collegium Budapest, *Discussion Papers* No. 6.
- Kornai J. (1995): A magyar gazdaságpolitika dilemmái. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- Kornai J. (1996): Az állampolgár és az állam: a jóléti rendszer reformja. *Mozgó Világ*, 2. sz., 33–45. o.
- Köllő J., Semjén A. (1995): A munkanélküli segély mint költség, jövedelem és ösztönző. In: Köllő J., Gábor L. (szerk.): *Foglalkoztatáspolitikai orvosságos és méregtár*. *Szociálpolitikai Értesítő*, 1. sz.
- Köves A. (1995a): Egy alternatív gazdaságpolitika szükségessége és lehetősége. *Külgazdaság*, 6. sz.
- Köves A. (1995b): Gazdaságpolitikai dilemmák és lehetőségek a Bokros-csomag után. *Külgazdaság*, 11. sz.
- Ladányi J. (1975): Fogyasztói árak és szociálpolitika. *Valóság*, 12. sz. 16–19. o.
- Lukács P., Várhegyi Gy. (szerk.) (1989): *Csak reformot ne...* Budapest, Educatio.
- Magyar Közlöny (1995): Az Alkotmánybíróság határozata a gazdasági stabilizációt szolgáló egyes törvénymódosításokról. 43/1995 (VII. 2.), Budapest.
- Manchin R., Szelényi I. (1986): Szociálpolitika az államszocializmusban. *Medvetánc*, 2–3. sz.
- Martos B. (1994): A nyugdíjak egyenlőtlensége és dekompenzációja. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.

- Oblath G. (1995a): A költségvetési deficit makrogazdasági hatásai Magyarországon. *Külgazdaság*, 7–8. sz.
- Oblath G. (1995b): Volt-e fiskális élénkítés? *Figyelő*, március 23.
- OECD (1995): *Social Policy and Labor Markets in Hungary*. Párizs, OECD.
- Orosz É. (1991): Az egészségügy finanszírozásának néhány nemzetközi tapasztalata. *Esély*, 3. sz., 99–115. o.
- Orosz É. (1992): *Egészségügyi rendszerek és reformtörekvések*. Budapest, Politikatudományok Intézete.
- Pestoff, V. A. (1995): *Reforming Social Services in Central Eastern Europe – An Eleven Nation Overview*. Cracow, Cracow Academy of Economics.
- Pokol B. (1987): *Politikai reform és modernizáció*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézete.
- Rupp Kálmán (1992): A szociális védőháló közgazdaságtana és a kelet-közép-európai átmenet. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- Róbert P. (1995): *A szociálpolitikával kapcsolatos attitűdök alakulása*. Budapest, TÁRKI.
- Semjén A. (1992): Oktatásfinanszírozási szempontok egy reformhoz. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- Semjén A. (szerk.) (1993): Adózás, adórendszerek, adóreformok. *Szociálpolitikai Értesítő*, 1–2. sz.
- Sík E., Tóth I. Gy. (1992): *Jelentés*. Budapest, TÁRKI.
- Sík E., Tóth I. Gy. (1993): *Egy év után*. Budapest, TÁRKI.
- Sík E., Tóth I. Gy. (1996): *Társadalmi Páternoszter 1992–1995*. Budapest, TÁRKI.
- Simonovics A. (1995): *Pensions and family allowances: A reconsideration of the social insurance paradox*. Budapest, MTA KTI.
- Szalai E. (1995): Ki eszi meg a tyúkot? *Népszabadság*, április 1.
- Szalai J. (1986): Az egészségügy betegségei. Budapest, KJK.
- Szalai J. (1987): Társadalmi válság és reformalternatívák. *Medvetánc*, 2. sz.
- Szelényi J. (1978): Social Inequalities under State Socialist Redistributive Economies. *International Journal of Comparative Sociology*, 1978/1, 61–87.
- Tóth I. Gy. (1994a): A jóléti rendszer az átmenet időszakában. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz., 313–340. o.
- Tóth I. Gy. (1994b): A jóléti programok szerepe a szegénység enyhítésében. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovics Gy.: *Társadalmi Riport 1994*. Budapest, TÁRKI.
- Tóth I. Gy. (1996): A háztartások jövedelmi szerkezete. In: Sík E., Tóth I. Gy.: *Társadalmi Páternoszter 1992–1995*. Budapest, TÁRKI.
- UN (1994): *United Nations Economic Survey on Europe, 1993–1994*. New York–Geneva.
- UNICEF (1995): Poverty, Children, and Policy: Responses for a Brighter Future, *Regional monitoring report* No. 3, Florencé, UNICEF.
- Világbank (1992): A Világbank Szociálpolitikai jelentése Magyarországról. *Szociálpolitikai Értesítő*, 2. sz.
- Világbank/World Bank (1995): *Hungary. Structural Reforms for Sustainable Growth*. Washington D. C.
- Vince P. (1995): Az önálló egészségbiztosítás dilemmái. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.